

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ

УДК 81'38

Борис Ткаченко

НАРИС УКРАЇНСЬКОЇ СТИЛІСТИКИ За редакцією професора Л. Булаховського

ЛЕКЦІЯ І. ДЕСКІЛЬКИ СЛІВ ПРО ЗАВДАННЯ І ПРЕДМЕТ СТИЛІСТИКИ. § 4. МОВА І СТИЛЬ.

Коли ми порівняємо тут «мову і стиль», це не є випадково. Правда, вище у нас говорилося здебільшого «індивідуальна, одинична м о в а», «м о в а загалу», «особливості м о в и»; але час уже встановити точніше одрізнення між «мовою» та «стилем». Справді, коли ми розглянемо, приміром, твори якогось письменника і встановимо щонайповніше, яких він уживає форм, яких синтаксичних зворотів, якими послугується словами і т. д. – чи буде це стилістична студія? Ні, це буде формальний опис письменникової м о в и, та й край. Що ми повинні зробити для того, щоб ця робота дійсно стала роботою стилістичною? А ось що.

Що таке є людська мова взагалі? Це є збір, система звукових символів, що з ними в'яжеться певний зміст людського мислення. Коли ми, вивчаючи мову якоїсь людини, позістанем на тім, що зареєструємо зверху, матеріальну її сторону –

оті звукові, або ж заміну їх, писані символи – це буде не те що половина діла, ба й менше того! Адже з кожним словом, з кожнісіньким реченням в думках наших в'яжеться безліч уявлень, асоціацій, відчужень, безліч найтонших нюансів мислення – свідомих, півсвідомих і зовсім затьмарених. Оця психічна, середова сторона людського мовлення – це є уділ стиліста.

В нашій науці існує поняття так-званої семантики: до нього належить весь зміст людської мислі, поєднаний із зверхніми символами мовлення (крім уявлень – слухових, моторних, зорових – самих цих символів). Отже, можна сказати, що стиліст має своїм заведенням вивчати семантику індивідуальної мови. При цім, звичайно, він не може поминути й зверхньої її сторони; але ця зверхня, матеріальна сторона є для нього лиш матеріал дослідження, а не мета його. **Стилiстика вивчає iндивiдуальну мову з семантичного погляду.** Коли в § 2 ми наводили виписи з різних українських авторів і констатували в них, приміром, наявність не української або нелітературної форми («бренька»), це не був іще підхід стилістичний; натомість, коли ми зважимо зміст цього «бренька» у мовнім сприйманні і знайдемо, напр., в цьому слові, крім уявлення безпосереднього його змісту, ще й почуття певної вульгарности, зв'язане з його формою – це буде погляд стиліста.

Коли ми, вивчаючи мову поета, констатуємо в ній правильний добір якогось звучання, приміром так:

Наїживсь голений город
Бородаті бори обсіли
М. Йогансен.

– це є просте констатування мовного факту; натомість, коли ми встановимо, що це повторне звучання має збуджувати в слухачеві певні емоції, і постарасьмо визначити характер цих емоцій – це буде аналіза стилістична.

Людська мова являє собою процес двобічний. Певний зміст мислення тієї людини, що мовить, виявляється в певних зверхніх символах і викликає якийсь відповідний (але не однаковий) зміст у мисленні тієї людини, що

сприймає це мовлення. Стиліст має перед собою в своїй роботі тільки посередню, матеріальну частину цього процесу; від неї він може іти в той і в інший бік: «що мав у думках той, що мовив? Як має сприйняти його мову той, що слухає або ж читає?» Як видно, стилістові випадає тут вельми делікатна робота; найпершою в ній опорною є для нього самоаналіза. При цьому, щодо автора мови, він може ставити собі подвійного роду питання: 1) «чому він так сказав і що саме мав у думках?» 2) «для чого він так сказав і що саме хотів в цьому висловити?» Другий погляд припадає найбільше до тих форм людського вислову, де свідомою волею відіграє взагалі першорідну роль – насамперед до вислову літературного.

Закінчуючи цей розділ, спробуємо по змозі повніше визначити свій погляд на завдання і предмет стилістики. **Вона має з семантичного погляду вивчати добір (систему) висловлених засобів, властивий мовній одиниці чи мовній групі в їх розмаїтих мовних функціях.** Це визначення своєю широтою і zarazом окресленістю дає нам значні методологічні вигоди. З одного боку, воно може вмістити в собі шкільну, нормативну стилістику (з тією відміною, що ця стилістика переважно не вивчає, а навчає); а з другого боку, надається і до такої тонкої стилістичної роботи, як теорія перекладу, де маємо, з нашого погляду, зближення і порівняний розгляд двох відмінних висловних систем (їх генетична різниця стиліста цікавити не повинна) (С. 10 – 12).

ЛЕКЦІЯ III.

§ 14. МЕЖІ ЛЕКСИЧНОЇ СПІЛЬНОСТІ В ОДНОЯЗИЧНІЙ ГРОМАДІ.

Мовна (між іншим і лексична) спільність однойазичної громади – це є абстракція. Матеріал до цієї абстракції, зокрема на українському ґрунті, являється нам, приміром, в отаких постанях: «він ходить», «він ходит», «вун ходить», «віл», «вол», «вул», «ходитиму», «буду ходити», «буду ходив», «хлопчик з рушницею», «мальчик з ружжом», «легіник з крісом», і т. д.

Проте, відсторонивши асі сторони цього питання, крім лексичної, свідомість мовної спільності в рядового члена

одномовної громади ґрунтується, звичайна річ, не на історично-наукових виведеннях, а на реально-дотичних фактах. Як на один з таких фактів, ми могли б послатися на лексику так званої «спільної», «загально-народної», «національної», нарешті «літературної» в широкому розумінні мови, що її витворює і послугується нею кожна культурно-організована мовна громада. Але ця мовна спільність є продукт культурного розвитку; ця спільна мова є свідомо-організований витвір, надзвичайно складний у всіх своїх відгалуженнях, що обслуговують різні діяльності культурного суспільства (техніка, наука, мистецтво), і поставлений перед кожного члена даної мовної громади, як категорична норма, як конечна умова й ознака певного «високого» становища в цій громаді.

З другого боку, крім цієї організованої спільноти, в галузі лексики ми знаходимо спільноту інакшу – незмірно вужчу обсягом, а зате первісно природну й просту і в цій простоті непомітно-властиву свідомості кожного рядового члена одномовної громади. Ця спільнота, кажучи загалом, обмежується і визначається тим, що є спільного в самому житті цілої мовної громади. Видима річ, що в сучасному, скажемо, світі, де суспільна диференціяція дійшла щонайвищого ступеня, межі лексичної спільноти охоплюють вельми нешироке поле; а проте, при всій багатогранності життєвих умов, життєвих діяльності гей, цілого життєвого укладу, вона таки вирізняється, ця первісно-натуральна спільність – відграничена вузьким, але значущим обсягом первісно-натуральних понять, первісно-доконечних відчужань, воління, потреб та діяльностей. Щораз більше подрібнюючись, щораз далі диференціюючись, витворюючи нові відроди життєвих діяльностей, нагромаджуючи розбіжні багатства спеціальних класових, професійно-виробничих, групово-територіяльних лексиконів, мовна громада, що їй ми приписуємо лексичну єдність, справді таки в усіх цих роз'єднувальних процесах несе з собою оте первісно-спільне лексичне ядро; і при всій одмінності способів мовлення українського, приміром, селянина (подоляка, слобожанина, чернігівця), робітника та інтелігента, вони сходяться у своїх говірках однаковими *«тіло,*

рука, голова, нога, груди, живіт; смерть, здоров'я, життя, хвороба, сила; ходити, їсти, любити, пити, спати, робити, відпочивати, родити; річка, земля, ліс, небо, хмара, дорога, степ, садок; радість, горе, журба, сум, задума, розум, душа, досада, втіха; великий малий, високий, низький, чорний, білий, гарний, сумний, гучний, гордий, веселий» і т. д. Ці приклади можна було б далеко поширити; в сучасній мовній громаді безперечно такими ж елементарно-конечними виявниками спільності є «кулемет, революція, лямпна, електрика» і т. д.

Мало того, що це ядро елементарно-спільної лексики таки справді реально існує в кожній мові; мовна громада потребує його існування, як запоруки своєї єдності і, свідомо чи несвідомо, оберігає його. Всілякого роду лексичні новини саме на цьому полі натрапляють на дужий опір, зумовлений здоровим соціальним інстинктом. Є певні межі, де лексичне багатство не тільки не є потрібне, ба й шкідливе; мовна громада прагне це одного – легкої можливості порозуміння. Звичайна річ, тут говориться за тенденцію; з якихось причин – їх ми зараз не обговорюватимем – і в це вузьке поле реальної лексичної спільності може прокнутися нове конкурентне слово. При цьому воно може порушити первісну лексичну спільність у вузьких територіально-групових межах (на певному терені чи в певній суспільній групі), а може змагати й до того, щоб на цілому одноязичному обширі заступити собою відповідне слово спільної лексики. В кожному разі, коли це явище набирає значніших розмірів, воно є показником недосконалої мовної єдності – подеколи сигналом ненормальних умов, що в них пробуває мовна громада; сюди, безперечно, треба зарахувати такі паралельні вислови, як українські народні «*тиждень | неділя, човен | лодка, сокира | тупор, будинок | дом*» і т. д. Звичайно ж мовна громада, коли навіть приймає до вжитку конкурентне слово елементарно-спільного значення, то виводить його з обсягу первісного лексичного ядра таким способом, що приділяє йому специфічне, вузьке застосування. Так, узявши приклади із сучасності, вельми поширені в певних колах вислови *шамать, шамло, шпалер, барахло* роками лишаяються, навіть і в самих цих колах, висловами особливого стилістичного забарвлення, поруч звичайних *їсти,*

їжа, револьвер, добро, збіжжя, манаття, а виходячи в ширші мовні кола, переважно являються в них знаками певного суспільного середовища.

Найбільшу твердість, природна річ, показують у цих процесах культурно-організовані, так-звані літературні мови, виправляючи під цим поглядом випадкові розбіжності діалектів. Так, на наших очах українські слова «*місто* | *город*» дедалі розходяться між собою в літературній мові – таким способом, що слово «*город*» набуває значення слова літературно-неповноправного, селянського, провінційного. Така сама доля (з різними мотивуваннями) безперечно чекає в дальшому – як почасти вже й виявилось – і на інші подібні, ніби то рівноправні з походження пари, як «*ждати* | *чекати*, *цвях* | *звіздок*, *поїзд* | *потяг*, *будинок* | *дім*, *чорнило* | *атрамент* і т. д. З другого боку, в наших таки сучасних умовах безнастанного поновлення літературної мови, найбільше невдоволення в культурній мовній громаді – скажемо більше, справедливе роздратування – викликають саме ті лексичні новаторства, що порушують первісно-спільну мовну основу. Їх розцінюється, як сигнал мовно-суспільної небезпеки – подібно як завелику наявність згаданих вище рівноправних лексичних пар ми беремо за наслідок несприятливих у минулому умов існування української мовної єдності.

Цей маленький екскурс не зашкодить нам, а почасти ще й допоможе, остаточно зформулювати відповідь на поставлене в цій параграфі питання про межі мовної – зокрема лексичної – спільності в одноязичній громаді. Ця спільність у галузі лексики знаходить собі реальну основу в існуванні елементарно-конечного обсягу лексичних означень, що стосуються до неширокого кола спільних усім мовній громаді поняттів, почувань та діяльностей. І в цьому вузломому лексичному обсягові заходять часом розбіжності – та, поперше, мовно-язикова тенденція прагне всякчас ці розбіжності вирівняти, а, подруге, поки їх не вирівняно, ми подеколи мусимо й рівноправні варіанти зараховувати до того ж таки спільно-лексичного ядра, хіба відзначивши при цьому його недосконалість; за підставу до цього має в такому разі правити нам їх не значіння (С. 45 – 48).